

Νίκος Ὀρφανίδης

Η ΑΠΟΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

Καθὼς ἐπιχειροῦμε νὰ ἀποκριθοῦμε στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας, ἐπιστρέφουμε πάντοτε στὴν ἀφετηρία τοῦ φιλοσοφεῖν: Στὸ ἐρώτημα «τί ἐστίν.»¹ Στὸ «τί ἐστίν Φιλοσοφία» καὶ συνακόλουθα «τί ἐστίν σοφία», γιὰ νὰ γυρίσουμε στὸ Πλατωνικὸ «Συμπόσιον»², ὅπου σοφὸς εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον ὁ Θεός, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἄνθρωπο, πού, ὡς ὄν πεπερασμένο, παραμένει πάντοτε καθ' ὁδόν. Αὐτὴ ἡ συνεχῆς ἀναζήτηση ἀποτελεῖ συνακόλουθα καὶ τὴν οὐσία καὶ τὸ ζητούμενο, ὄχι

* Ὁ Δρ Νίκος Ὀρφανίδης εἶναι πρῶην Διευθυντῆς τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου Κύπρου, πρῶην Ἀν. Διευθυντῆς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν καὶ πρῶην Μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ὑπηρεσίας Κύπρου.

¹ Τὸ ἐρώτημα «τί ἐστίν», ἀποτελεῖ τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας. Παραπέμπει στὸ «ὀρίζεσθαι καθόλου» καὶ στὴ ζητούμενη διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος, πού ὑπῆρξε καὶ ὁ ἄξονας καὶ τὸ ζητούμενο τοῦ σωκρατικοῦ ἐλέγχου. «Δύο γὰρ ἔστιν ἅ τις ἂν ἀποδώῃ Σωκράτει δικαίως, τοὺς ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου», Ἀριστοτέλης, *Μεταφυσικά*, Μ, 1078 b, 27-29. Τὸ «τί ἐστίν» συνάπτεται εὐθέως μὲ τὴν ἀλήθεια, ὡς ζητούμενο τῆς Φιλοσοφίας. Ἐδῶ ἡ Φιλοσοφία ἐρωτᾷ γιὰ τὸν ἑαυτό της. Βλ. καὶ τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα «τί ἐστίν ἀλήθεια;» (Ἰωάννου, 18, 37-38), τοῦ Πιλάτου πρὸς τὸν Κύριο, ὅπως καὶ τὸ «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ», (Ἰωάννου, 14, 6), ὅπου τὸ εἶναι, ὁ Θεός, ταυτίζεται μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια. Βλ., ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας, Martin Heidegger, *Τί εἶναι ἡ Φιλοσοφία;*, Εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ σχόλια: Βαγγέλης Μπισιώρης, ἐκδ. Ἄγρα, Αθήνα 1986.

² Πλάτωνος «Συμπόσιον», Κείμενον, μετάφρασις καὶ ἐρμηνεία ὑπὸ Ἰωάννου Συκουτρῆ, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Αθήνα 1964, 204α-b: «Τὰ πράγματα δηλαδὴ ἔχουν ὡς ἐξῆς: Θεὸς κανένας δὲν φιλοσοφεῖ, οὔτε ποθεῖ σοφὸς νὰ γίνῃ, ἀφοῦ εἶναι ὁμοίως καὶ οἰοσδήποτε ἄλλος εἶναι σοφός, δὲν φιλοσοφεῖ. Ἀφ' ἑτέρου οὔτε οἱ μωροὶ φιλοσοφοῦν, οὔτε ποθοῦν σοφοὶ νὰ γίνουν. Διότι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κακὸν τῆς μωρίας, τὸ ὅτι, χωρὶς νὰ εἶναι κανεὶς ὠραῖος καὶ καλὸς καὶ φρόνιμος, εἶναι ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του· ἐκεῖνος ἐπομένως, πού δὲν φαντάζεται ὅτι τοῦ λείπει τίποτε, δὲν ἔχει τὸν πόθον ἐκείνου, τὸ ὅποιον δὲν φαντάζεται πὼς τοῦ χρειάζεται.» «Καὶ ποιοὶ εἶναι τότε οἱ φιλοσοφοῦντες, Διοτίμα» ἠρώτησα ἐγώ, «ἀφοῦ δὲν εἶναι δὲν εἶναι μήτε οἱ σοφοὶ μήτε οἱ μωροί;» «Μὰ αὐτὸ ἐπιτέλους», εἶπε, «εἶναι καὶ σὲ ἓνα παιδί φανερόν: ἀκριβῶς ὅσοι εὐρίσκονται εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τῶν δύο. Μεταξὺ αὐτῶν θὰ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ Ἔρω. Διότι ἡ σοφία ἀνήκει φυσικὰ εἰς τὰ ὠραιότερα πράγματα· ὁ Ἔρω εἶναι ἔρωσ πρὸς τὸ ὠραῖον· κατ' ἀνάγκην ἄρα ὁ Ἔρω εἶναι φιλόσοφος, καὶ ὡς φιλόσοφος πού εἶναι εὐρίσκεται μεταξὺ τῆς σοφίας καὶ τῆς μωρίας. Ὀφείλεται δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὴν καταγωγὴν του· ἐπειδὴ εἶναι ἀπὸ πατέρα μὲν σοφόν καὶ πολυμήχανον, ἀπὸ μητέρα δὲ ἀμήχανον καὶ ὄχι σοφὴν.»

μόνο τῆς Φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Παιδείας. Παιδεία, τελικά, καὶ Φιλοσοφία συνάπτονται ἀμοιβαίως, καθὼς ἐρωτοῦν γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ὀδηγήσουν καὶ νὰ ὀδηγηθοῦν σ' αὐτὸ ποὺ πράγματι εἶναι. Στὸ ὄντως ὄν.³ Αὐτὸ πρὸς τὸ ὁποῖο κάνουμε μονίμως καὶ συνεχῶς τὴν ἀναγωγὴ μας, ὡς ὄντα πεπερασμένα μέσα στὸν κόσμο.

Ὑπάρχοντες καὶ τελοῦντες μέσα στὸν κόσμο, ἐπιστρέφουμε πάντοτε στὸ μεῖζον ἐρώτημα τῆς Φιλοσοφίας, ποὺ ἀναφέρεται πρωτίστως στὸ εἶναι.⁴ Καὶ γιὰ νὰ πᾶμε πιὸ πίσω, ὀδηγούμαστε σ' αὐτὸ ποὺ μᾶς ὑπερβαίνει ὡς ἡ ἀρχή. Μὴ ξεχνᾶμε πῶς τὸ πρῶτο ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας ἀναφέρεται στὴν πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων.⁵ Γί' αὐτὸ καὶ ἀναγόμεστε, ὡς ὄντα πεπερασμένα, στὸ ἄπειρον, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὸν Ἀναξίμανδρο. Ἔτσι, ὅλοι ἐμεῖς, τελοῦμε μοιραίως καὶ κατ' ἀνάγκην στὸν τόπο τῆς χρονικότητος, δίδοντας «τίσιν καὶ δίκην ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν.»⁶

³ Τὸ «ὄντως ὄν» ἢ τὸ «ὄν ἢ ὄν»: Αὐτὸ ποὺ πράγματι εἶναι. Θεμελιῶδες ζητούμενο τῆς Ὄντολογίας, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Παρμενίδη.

⁴ Βλ. καὶ στὸν εἰσηγητὴ τῆς Ὄντολογίας, τὸν Παρμενίδη: Diels 28, B,6, καὶ B,3, «ἔστιν γὰρ εἶναι, μὴδὲν δ' οὐκ ἔστιν.» «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν τε καὶ εἶναι.»

⁵ «Τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφῶντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἶδει μόνας ᾤθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γὰρ ἔστιν ἅπαντα τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθειρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασιν εἶναι τῶν ὄντων, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίνεσθαι οὐθὲν οἴονται οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης...» (Αριστοτέλης, *Μεταφυσικά*, Α', 983b, 6-13.)

⁶ Diels, 12 A 9: «Ἀναξίμανδρος μὲν Πραξιάδου Μιλήσιος Θαλοῦ γενόμενος διάδοχος καὶ μαθητὴς ἀρχὴν τε καὶ στοιχεῖον εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τοῦνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς. λέγει δ' αὐτὴν μήτε ὕδωρ μήτε ἄλλο τι τῶν καλουμένων εἶναι στοιχείων, ἀλλ' ἑτέραν τινὰ φύσιν ἄπειρον, ἐξ ἧς ἅπαντας γίνεσθαι τοὺς οὐρανοὺς καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς κόσμους· ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἔστι τοῖς οὐσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν, ποιητικώτεροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων. δῆλον δὲ ὅτι τὴν εἰς ἀλληλα μεταβολὴν τῶν τεττάρων στοιχείων οὗτος θεασάμενος οὐκ ἠξίωσεν ἐν τι τούτων ὑποκείμενον ποιῆσαι, ἀλλὰ τι ἄλλο παρὰ ταῦτα· οὗτος δὲ οὐκ ἀλλοιομένον τοῦ στοιχείου τὴν γένεσιν ποιεῖ, ἀλλ' ἀποκρινόμενων τῶν ἐναντίων διὰ τῆς αἰδίου κινήσεως.» [(Ὁ Ἀναξίμανδρος) ὑποστήριξε ὅτι οὔτε τὸ νερὸ οὔτε κάποιον ἄλλο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἀλλὰ τὸ ἄπειρο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προήλθαν ὅλοι οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ κόσμοι. Ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ γεννιοῦνται ὅλα τὰ ὄντα, ἐκεῖ ἐπιστρέφουν μοιραῖα ὅταν ολοκληρωθεῖ ἡ φθορὰ τους. Ἔτσι τιμωροῦνται καὶ ἐπανορθώνουν ἀμοιβαῖα τὴν ἀδικία τους σύμφωνα μὲ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου....] Μιὰ ἐνδιαφέρουσα, συνοπτικὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ ἀποσπάσματος, βλ. Χρήστου Μαλεβίτη, *Τὸ ἀνθισμένο δέντρο*, Δωδώνη, Ἀθήνα 1978, σσ. 168 -172.

Ἐπιχειρώντας, ἔτσι, μιὰ διαγραμματική ἀναφορὰ στὸν τόπο τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἐπιστρέφουμε συγχρόνως καὶ στὸν ἱερό καὶ «σκοτεινὸ» μέσα στὴν πολυσημία ⁷ τοῦ Ἡράκλειτο, πὺ μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ μιᾶ πρῶτος γιὰ τὸ Λόγο, ⁸ πὺ μᾶς συνέχει καὶ συγκρατεῖ μέσα στὸν κόσμος, καθὼς καὶ στὴν ἀλήθεια, ὡς τρόπο βίου, καὶ ὄχι ὡς στοιχεῖο ἀποδεικτικὸ τοῦ νοεῖν. Γιατί, ὅπως μᾶς ὑποδεικνύει ὁ ἴδιος, «καθ' ὅτι ἂν κοινωρήσωμεν ἀληθεύομεν, ἃ δὲ ἰδιάσωμεν ψευδόμεθα.»⁹ Προϋπόθεση τοῦ ἀληθεύειν εἶναι γιὰ τὸν Ἡράκλειτο πρωτίστως τὸ κοινωεῖν. Ἡ κοινὴ ἐμπειρία. Νά, ἡ πρώτη, θὰ ἔλεγα, λανθάνουσα συνάντηση τοῦ λόγου τῶν Πατέρων μὲ τὴ σκέψη τῶν Ἀρχαϊκῶν.

Κι ἀκόμα, φιλοσοφώντας, ὀδηγούμαστε στὴν ὑπερτάτη «Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ.»¹⁰ Τὸν «Θεό», τοῦ Πλάτωνος. Καὶ σὲ ἐκεῖνο, τέλος, τὸ Ἀριστοτελικὸ «ἀκίνητον κινουῦν», πὺ τὸ προσεγγίζουμε ἐρωτικῶς. Ὡς «τὸ ἐρώμενον τὰ ἐρώντα.»¹¹

Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ στενόχωρο διαγραμματικὸ πλαίσιο τῶν προτάσεων τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, συναντιόμαστε μὲ τὰ ὅρια τοῦ φιλοσοφεῖν, πὺ εἶναι ἐντέλει μιὰ διπλὴ ἀναγωγὴ καὶ ἀναφορὰ καὶ διάνοιξη, τόσο πρὸς τὸν Θεό, ὅσο καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Πρῶτα πρὸς τὸν Θεὸ κι ἔπειτα πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Καὶ ὅλα αὐτὰ, τελοῦντες ἐν τῷ κόσμῳ,

⁷ Βλ. Ἡράκλειτος, Diels, 22B, 93, «Ὁ ἀναξ οὐ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.»

⁸ Ὁ Ἡράκλειτος, ἀπέναντι στὸ «ἰδιάζειν», στὴν ἀτομικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἀλήθειας, προβάλλει τὸν «κοινὸ» ἢ «ξυνὸ λόγος», πὺ συνέχει καὶ συγκρατεῖ τὸν κόσμος. Βλ. Diels, 22 B, 1-2: «τοῦ λόγου δ ἐόντος ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν». Γιὰ τοὺς Ἀρχαϊκοὺς, βλ. Kirk G. - Raven J. - Schofield M., *Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι*, μτφρ.: Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Αθήνα, 1988. Βλέπε ἀκόμη, Μιχαηλίδης Κ., *Ἀρχαϊκοὶ φιλόσοφοι*, Λευκωσία, 1971, Μιχαηλίδης Κ., *Οἱ προσωκρατικοὶ*, μτφρ.: Κ. Μιχαηλίδης, Χριστάκης, Αθήνα.

⁹ Diels, 22 A, 16, B 2

¹⁰ Ἡ «Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ» —ἐντέλει, δηλαδή, ὁ Θεός— εἶναι ἔννοια θεμελιώδης στὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία. Γιὰ τὸ θέμα ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία. Γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὴ φιλοσοφία του βλ. μόνον ἐνδεικτικὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλου, *Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα* Αθήνα, (α' ἐκδ.1940, στ' ἐκδ. Ἐστία, Αθήνα 2000) Κ. Π. Μιχαηλίδης, *Πλάτων, Λόγος καὶ Μῦθος*, ἐκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1998. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων: ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, μετ. Ἰ. Ἀρζόγλου, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 1992

¹¹ Ἀριστοτέλους, *Μεταφυσικά*, Α, 6, 1071 b 2-17 b

τὸν τόπο τῆς Φύσεως, πὺ εἶναι μέγεθος ἐξόχως ἱερό. ¹² Καὶ ἀναφερόμενοι στὸ πέραν τοῦ κόσμου. Στὸν τελοῦντα εἰς τὸν αἰῶνα Θεόν. Στὸ «αἰέν» τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο καὶ τὸν ποιητὴ Ὀδυσσεά Ἐλύτη, ¹³ πὺ καταθέτει ποιητικῶς τὸ Ἄξιον Ἔστιν, στὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο. ¹⁴

Ἔτσι, λοιπόν, φιλοσοφοῦνες μεταβαίνουμε, συγχρόνως ἀπὸ τὴ θεμελιώδη ἔννοια τῆς Ἀρχῆς, στὴν ἱερότητα τῆς Φύσεως καὶ τοῦ Κόσμου, καὶ στὴ συνέχεια στὸν ἄνθρωπο. ¹⁵ Μὲ ζητούμενο καὶ κρίσιμο ἐρώτημα αὐτὸ τῆς Παιδείας, ὅπου πιά καθίσταται καὶ θεμελιοῦται ὡς μέγιστον μάθημα ἢ «ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς». ¹⁶ Θυμίζω ἐδῶ ἐκεῖνο τὸ «Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν κερδίσει τὸν κόσμον ὅλον καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;» ¹⁷

¹² Ἡράκλειτος, Diels, 22 B. 94: «Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μὴ Ἐριννύες μὴν δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσι.» Φράση πὺ συνοψίζει τὴ θεματικὴ τῆς ὕβρεως, τὴν τάξη τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἱερότητα τῆς Φύσεως.

¹³ Βλ. ἐνδεικτικὰ τοὺς στίχους ἀπὸ τὸ «Δοξαστικὸν» τοῦ «Ἄξιον Ἔστιν»:

«ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ τὸ χέρι πὺ ἐπιστρέφει
ἀπὸ φόνο φριχτὸν καὶ τώρα ξέρει
ποιὸς ἀλήθεια ὁ κόσμος πὺ ὑπερέχει
ποιὸ τὸ "νῦν" καὶ ποιὸ τὸ "αἰέν" τοῦ κόσμου»,
καὶ
«Νῦν ἢ ταπείνωση τῶν Θεῶν
Νῦν ἢ σποδὸς τοῦ Ἀνθρώπου

Nῦν Nῦν τὸ μηδέν

καὶ AIEN O KOSMOS O MIKROS, O MEGAS!»

¹⁴ Βλ. γιὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Ἄγιορείτικη παράδοση τοῦ «Ἄξιόν Ἔστιν» τὰ σχετικὰ στὸν ἠλεκτρονικὸ τόπο saint. gr. Βλ., ἀκόμη, Τάσος Λιγνάδης, *Τὸ Ἄξιον Ἔστιν τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη*, Ἀθήνα, σ. 241: «"κι ἀργὰ στίς πέτρες τίς πυρρὲς χαράζονται τὰ γράμματα": [Δὲν θὰ ἦταν, νομίζω, ἄσκοπο, νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ ὅτι κατὰ τίς ἀγιορείτικες παραδόσεις ἢ ἀρχὴ τοῦ ὕμνου «Ἄξιόν Ἔστι» συνετέθη ἐκ θαύματος. Ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, παρουσιάστηκε σὰν ἕνας ξένος, στὴ Σκήτη τοῦ Πτωτάτου, στίς Καρνὲς καὶ ἔγραψε μὲ τὸ δάκτυλό του ἐπάνω σὲ πλάκα τὸ «Ἄξιόν Ἔστι», καὶ τὰ γράμματα ἐχαράχθηκαν βαθειὰ στὴν πέτρα (ἀγγελοχάραχτα.) Ἀπὸ τότε ἢ εἰκόνα τῆς Παναγίας, πὺ βρίσκονταν στὸ κελλί πὺ ἔγινε τὸ θαῦμα, ὀνομάζεται «Τὸ «Ἄξιον ἔστι». (Βλ. Κοσμᾶ καὶ Ἀρέθα Μοναχῶν, *Ἀνωτέρα Ἐπισκίσεις ἐπὶ τοῦ Ἄθω*, ἔκδ, Γ', Καρυαὶ 1957).] »

¹⁵ Βλ. ἐνδεικτικὰ, Κωνσταντίνου Π. Μιχαηλίδη, *Ὁ Ἄνθρωπος καὶ ὁ Κόσμος, Μιὰ ἐρμηνευτικὴ τοῦ προσώπου*, Λευκωσία - Κύπρος 1967.

¹⁶ Ἡ «ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς» ἀποτελεῖ τὸ μέγιστον μάθημα. Γιὰ τὸ θέμα ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία. Βλ. σχετικὰ καὶ Πλάτωνος, *Πολιτεία*.

¹⁷ Μᾶρκος, 8, 36.

Ἔτσι ἔνωρίς, στὸν τόπο τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἀναδεικνύεται ἡ Παιδεία ὡς ἀγωγή καὶ ὡς «ἐπιμέλεια», μέριμνα, δηλαδή καὶ φροντίδα «τῆς ψυχῆς.» Ὅπου ἡ ψυχὴ προσλαμβάνει, ἔτσι, ἓνα βάρος μοναδικὸ καὶ ἀνυπέρβλητο.¹⁸

Ὡς συνέχεια τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ τρόπου, θὰ προβάλλει ὁ Λόγος τῶν Πατέρων καὶ τοῦ ἁγιασμένου ἐν Χριστῷ Βυζαντίου, ποὺ θὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μιὰ Φιλοσοφία τελικὰ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Μιὰ ἀναζήτηση τῆς Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας μᾶς παραπέμπει συγχρόνως στοὺς ἄξονες καὶ τὶς παρυφῆς τῆς Θεολογίας. Στὴν ἱερότητα τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου, στὴ δυναμικὴ τῆς ἀγάπης καὶ στὴ διάνοιξή της πρὸς τὸν πλησίον, στὴν ἱερότητα τοῦ λόγου, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴ *ratio*, στὴ θεματικὴ ἐνὸς ἀνθρωπισμοῦ ποὺ διασώζει τὴν ἱερότητα τοῦ προσώπου, στὴ θεματικὴ τοῦ κοινωνεῖν, ὅπου στὸ πρόσωπο τοῦ πλησίον συναντοῦμε τὸ πρόσωπο καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὅπου ὁ ἄλλος δὲν εἶναι ἡ κόλασή μου,¹⁹ ἀλλὰ ἡ Ἀνάσταση καὶ ἡ χαρὰ μου, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν ἅγιο Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ,²⁰ ὅπως κι ἐκεῖνο τοῦ ἀββᾶ Ἀπολλῶ: «Εἶδες τὸν ἀδελφὸ σου; Εἶδες Κύριον τὸν Θεὸ σου».²¹

¹⁸ Πλάτωνος, *Φαίδων*, 80b: «...τῷ μὲν θείῳ καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτ᾽ ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχὴν, τῷ δὲ ἀνθρωπίνῳ καὶ θνητῷ καὶ πολυειδεῖ καὶ ἀνοήτῳ καὶ διαλυτῷ καὶ μηδέποτε κατὰ ταῦτ᾽ ἔχοντι ὁμοιότατον αὐτῷ εἶναι σῶμα».

¹⁹ Π. Β. Πάσχος. Βλ. *Ἀδελφοὶ Συνέλληνες, Ἐρωτηματικὰ καὶ ἀπορητικὰ δοκίμια γιὰ τὸ ποῦ πᾶμε τὴν Ἑλλάδα οἱ Ἕλληνες*, Ἀθήνα, Ἀρμός, 2002, σ. 34- 35: «Μὲ τὸν *Jean-Paul Sartre* δὲν εἶχα ποτὲ καλὲς σχέσεις. Δὲν εἶναι ὥρα νὰ ἐξηγήσω τὸ γιατί... Θυμήθηκα, λοιπόν, ἐκείνη τὴ θέση τοῦ *Sartre*, ποὺ συχνὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα κουβεντιάζεται, πὼς δηλαδή "ἡ κόλαση εἶναι ὁ ἄλλος". Εἶναι γνωστὴ σ' ὅλους ἡ θεωρία του καὶ δὲν χρειάζεται καμμιά συζήτηση. Θὰ ἤθελα, ὅμως, νὰ φωνάξω, μὲ ὅση δύναμη διαθέτουν οἱ δικοὶ μου πνεύμονες, πὼς τοῦτο δὲν εἶναι καθόλου ἀληθινό. Γιατί, καθὼς οἱ ἄνθρωποι εἶναι φτιαγμένοι κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, ἔχουν μεταξύ τους ἀλληλοεξάρτηση καὶ εἶναι "συγκληρονόμοι". Δὲν ὑπάρχει κανεὶς ἀπόλυτα μόνος του. Εἴμαστε ὅλοι "ἀλλήλων μέλη" (Ἐφεσ. δ' 25) καὶ ἡ κάθε σκέψη, ἡ κάθε πράξη μας ἔχει ἐπίδραση στὸν ἄλλο. Ἡ εὐθύνη μου καὶ ἡ ἐνοχὴ μου, ἐπομένως καὶ ἡ σωτηρία καὶ ὁ παράδεισός μου, περνάει ἀπὸ τὸν ἄλλο, εἶναι ὁ ἄλλος.»

²⁰ Βλ. καὶ στὸν ἠλεκτρονικὸ τόπο τὶς σχετικὲς ἀναφορὲς. Ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ προσφωνοῦσε, ὅσους τὸν ἐπισκέπτονταν, μὲ τὴ φράση - χαιρετισμό, «Χριστὸς Ἀνέστη, χαρὰ μου!»

²¹ Τὸ Γεροντικόν, ἤτοι ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων Γερόντων, ἐπιστολὰ Παύλου Μοναχοῦ, Ἀσθήρ, Ἀθήναι 1960, «Τοῦ ἀββᾶ Ἀπολλῶ», σ. 20-21: «Ὁ αὐτὸς εἶπε περὶ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἀδελφῶν, ὅτι δεῖ ἐρχομένους τοὺς ἀδελφούς προσκυνεῖν· οὐ γὰρ αὐτούς, ἀλλὰ τὸν Θεὸν προσκυνοῦμεν· εἶδες γὰρ φησὶ τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες Κύριον τὸν Θεόν σου»

Ἔτσι, φτάνουμε στή συνάντηση καί τή συνυφή τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας μέ τήν Ὁρθοδοξία. Μὲ τὸν τόπο καί τὸν τρόπο «τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», ὡς τρόπο καί πρόταση καί ἀλήθεια ζωῆς. Αὐτὸ εἶναι τελικὰ πὺρ τῆ διαφοροποιεῖ ριζικὰ καὶ δραματικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο καί τὴν ἀλήθεια τῆς Δύσεως. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, στὸν Μέγα Ἱεροξεταστὴ ²² ἀντιτάσσουμε τὴ συγχωρητικότητα καί τὴν ἀγάπη, τὴ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση, τὸ λόγο τῶν Πατέρων καί ἐξόχως τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ. ²³ Τὸν Πατρο-Κοσμᾶ, ²⁴ τὸν Παπαδιαμάντη. ²⁵ Τὸν Κόντογλου. ²⁶ Τὸν ἅγιο

²² Γιὰ τὸν «Μέγα Ἱεροξεταστὴ» τοῦ Ντοστογιέφσκι, ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀποκαλυπτικὰ κείμενα τοῦ Δυτικοῦ πνεύματος, βλ. Νικολαΐ Μπερντιάεφ στὸ *Ἀλήθεια καὶ Ἀποκάλυψη*, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις, Χρήστου Μαλεβίτση, Δωδώνη, Αθήνα, [1967], σ. 135: «Ἀλλὰ ἐν προκειμένῳ, αὐτὸ πὺρ εἶναι καταπληκτικὸ καὶ τραγικὸ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στὸ μῦθο τοῦ Μέγα Ἱεροξεταστὴ ἢ μεγαλοφυΐα τοῦ *Dostoyevsky* περιέγραψε πῶς θὰ γίνεαι δεκτὸς ὁ Χριστὸς ἂν ἐρχόταν πάλι στὴ γῆ. Κι ἔτσι γίνεται τὸ κάθε τι στὴν ἱστορία. Ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ τρομερὴ ἀποτυχία, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἔχει κάποιον νόημα, κι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγει.» Βλ. καὶ Φώτη Κόντογλου «Ὁ Μέγας Ἱεροξεταστὴς. Οἱ τρεῖς πειρασμοί», *Μυστικὰ Ἄνθη*, ὅπ.π. σ. 296 καὶ 298: «Στὸν "Μέγαν Ἱεροξεταστὴ" βάζει τὸν Χριστὸ ἀντιμέτωπο μὲ τὸν ψεύτικο ἀντιπρόσωπό του στὴ γῆ, μὲ τὸν Ἰησοῦ τὴν Ἱεροξεταστὴ, τὸ φοβερὸ τέρας πὺρ ἔκαιγε τοὺς «αἰρετικούς» στ' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἓνα πρᾶγμα ἀπίστευτο κι ἀκατανόητο. Εἶναι τρομερὸ νὰ σκεφθῆ κανένας τί μπορεῖ νὰ κάνη ὁ διάβολος γιὰ νὰ δυσφημήσῃ τὸν Χριστό, ἀφοῦ φτάνει στὸ σημεῖο νὰ φαίνεται ὁ σατανᾶς πῶς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός! [...] Ἡ βάση, πὺρ ἀπάνω τῆς εἶναι γραμμένον «ὁ Μέγας Ἱεροξεταστὴς», εἶναι, μὲ ἀπλὰ λόγια, τούτη: Πῶς ὁ Παπισμὸς εἶναι ἓνα σύστημα φοβερό, βγαλμένο ἀπὸ τὴν ἀμαρτωλὴ καὶ πονηρὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, πὺρ θέλει νὰ ἐξουσιάσῃ ἀπάνω στοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς κάνη ὑποτακτικούς του, χωρὶς ἀγάπη, χωρὶς πίστη, χωρὶς τίποτα Χριστιανικὸ, ἀλλὰ γεμάτο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ διαβόλου, πὺρ λέγει ὅμως πονηρὰ πῶς ἡ ἐξουσία του προέρχεται ἀπὸ τὸν Χριστό, καὶ πῶς ὅ,τι κάνει τὸ κάνει ἐν ὀνόματί Του...»

²³ Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὑπῆρξε ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Ἡουχασμοῦ. Γιὰ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία, παλαιότερη καὶ σύγχρονη. Βλ. μεταξὺ ἄλλων, Ἀνέστης Κεσελόπουλος, *Πάθη καὶ ἀρετὲς στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ. Δόμος, Αθήνα, 1982. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο, Χρήστος Γιανναράς, *Σχεδιάγραμμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία*, τεῦχος δεῦτερο, Δόμος, Αθήνα, σ. 64: «... γιὰ νὰ καταλήξουμε στὴν τελευταία, ἐξαιρετικὰ διορατικὴ καὶ γι' αὐτὸ ριζοσπαστικὴ δαστολή τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ "Ἀναγέννηση"—στὸν 14ο αἰῶνα— μὲ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τοὺς Νεῖλο καὶ Νικόλαο Καβάσιλα.»

²⁴ Οἱ Διδαχὲς τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ συνιστοῦν ἓνα μοναδικὸ ἐν Χριστῷ λόγον Ἑλληνικῆς καὶ Ὁρθόδοξης αὐτοσυνειδησίας. Ὁ ἴδιος προβάλλει ὡς ἓνας Ὁρθόδοξος ἀπόστολος εἰς τὸ μέσον τῆς Τουρκοκρατίας, προβάλλοντας ἐκ νέου τὴ Χριστιανικὴ δικαιοσύνη τοῦ Βυζαντίου καὶ τὶς ἀγάπες τῶν πρώτων Χριστιανῶν. Συμβούλευε τὴν ἀγάπη, τὴν ὁμόνοια, τὴν ἀφιλοκέρδεια, τὴν ἀποφυγὴ τῆς κερδοσκοπίας, στηλίτευε τοὺς ἐξισλαμισμούς, κήρυσσε τὸ ἔλεος καὶ ἴδρυν ἐκκλησίες, μοιράζοντας σταυροὺς καὶ βαπτίζοντας τοὺς καταπιεσμένους σκλάβους τῆς Τουρκοκρατίας.

²⁵ Συγκλονιστικὸ εἶναι τὸ «Προοίμιον» στὸν «Λαμπριάτικο Ψάλλον» τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ἢ δημόσια ὁμολογία του ἐν Χριστῷ, εἰς τὸ μέσον τῶν Δυτικῶν

Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη ²⁷ τὸν 19ο καὶ τὸν ἅγιο Νεκτάριο, ²⁸ στὸν 20ὸ αἰῶνα. Τὸ λόγο τῶν σύγχρονων Γερόντων. ²⁹ Ἀλλὰ καὶ τὸ λόγο τῶν σύγχρονων στοχαστῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ὑπῆρξε, γιὰ παράδειγμα, ὁ Χρῆστος Μαλεβίτσης, ³⁰ ἢ ὅπως τὸν καταθέτει ὁ νεότερός του Χρῆστος Γιανναράς, ³¹ καθὼς καὶ ὁ Π. Β. Πάσχος ³² καὶ ἄλλοι νεότεροι Ὁρθόδοξοι θεολόγοι. Ἡ, ἀκόμα τὸ λόγο τῶν Ρώσων στοχαστῶν τῆς διασποράς, ὅπως ὑπῆρξε ὁ Νικολαΐ Μπερντιάεφ, ³³ στὸν αἰῶνα ποὺ πέρασε. Καὶ

φρονούντων, τῶν ἀλλοτριωμένων Νεοελλήνων, οἱ ὅποιοι εἰρωνεύοντο τὸ Βυζαντινὸν ἦθος του καὶ τὴν πρόταση καὶ ἀλήθεια ζωῆς ποὺ κατέθετε:

²⁶ Παραπέμπω στὰ βιβλία του *Ἡ Πονεμένη Ρωμιοσύνη καὶ Μυστικά Ἄνθη*, Ἀθήνα, στὶς ἐκδόσεις, Ἀστέρος.

²⁷ Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (6 Ιουνίου 1749 - 14 Ιουλίου 1809) ὑπῆρξε ἀπὸ τίς σημαντικότερες ἀσκητικὲς μορφές τῆς σύγχρονης Ὁρθοδοξίας. Θεωρεῖται ὡς μία ἀπὸ τίς ἡγετικὲς μορφές τῆς κίνησης τῶν Κολλυβάδων Πατέρων, μαζὶ μὲ τοὺς Μακάριο Νοταρᾶ καὶ Ἀθανάσιο Πάριο. Ἡ συνεισφορά του ὑπῆρξε πολὺπλευρη καὶ ἀφοροῦσε ποιμαντικὸ καὶ ἓνα τεράστιο συγγραφικὸ ἔργο. Εἶναι, μεταξὺ ἄλλων, ὁ συγγραφέας τοῦ *Πηδαλίου*, τῆς *Φιλοκαλίας* καὶ τοῦ *Εὐεργετινοῦ*, ὅπως καὶ τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου*.

²⁸ Ὁ ἅγιος Νεκτάριος (1η Ὀκτωβρίου 1846 - 9 Νοεμβρίου 1920) κατέλιπε ἓνα τεράστιο συγγραφικὸ ἔργο. Βλ. μεταξὺ ἄλλων, *Αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*, 1892, *Μελέτη περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων*, 1901, *Θεοτοκάριον*, 1907. Βλ. ἐσχάτως, ἀπὸ τὸ 2005 κ. ἔξ., ἐπανέκδοση μέρους τῶν ἔργων του σὲ τρεῖς τόμους *Ἀπάντων*, ἀπὸ τὴν Ἱερά Μητρόπολη Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης καὶ τὴν Ἱερά Μονὴ Ἁγίας Τριάδος - Ἀγίου Νεκταρίου Αἰγίνης.

²⁹ Γέροντος Ποφυρίου, *Βίος καὶ Λόγοι*. Ἱερομονάχου Ἰσαάκ, *Βίος Γέροντος Παΐσιου τοῦ Ἀγιορείτου*, Ἅγιον Ὅρος 2004. Ἀρχιμανδρίτη Ἀνανία Κουστίνη, *Λόγοι*, μιὰ σειρὰ 50 τόσων βιβλίων, στὶς ἐκδόσεις «Ἀκτὴ», Λευκωσία.

³⁰ Βλ. μεταξὺ ἄλλων τὰ βιβλία τοῦ Χρήστου Μαλεβίτσης, *Προοπτικὲς*, 1965, *Ἡ ἐσωτερικὴ διάσταση*, Δωδώνη 1970, *Ἡ τραγωδία τῆς Ἱστορίας*, Δωδώνη 1974, *Τὸ ἀνθισμένο δέντρο*, Δωδώνη 1978, *Ἡ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου*, Πιτσιλός, 1995, *Φιλοσοφία καὶ Θρησκεία*, Παρουσία 1995 κ. ἄ.

³¹ Ὁ Χρῆστος Γιανναράς κατέθεσε γιὰ τὸ ὅλο θέμα τῆς συνάντησης τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὴ Δύση μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἔργα. Βλ. μεταξὺ ἄλλων, ἐνδεικτικὰ, *Ἡ Νεοελληνικὴ Ταυτότητα*, Γρηγόρης, Ἀθήνα 1978, *Σχεδιάσμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία*, τεῦχος α' καὶ β', Δόμος, Ἀθήνα 1980, *Τὸ Ἀλφαβητάρὶ τῆς πίστεως*, Δόμος, Ἀθήνα 1983, καὶ *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Δόμος, (5η) 2005.

³² Βλ. ἐνδεικτικὰ, *Ἀγωνία καὶ κατάνυξη*, Ἀστὴρ, 1965 *Ὁ γλυκασμὸς τῶν ἀγγέλων*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1983, *Ἡ δρόσος τοῦ πνεύματος*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1986 *Ἔρως Ὁρθοδοξίας*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1987 κ. ἄ.

³³ Ἀναζητώντας τὸν ἠλεκτρονικὸ τρόπο, συναντήσαμε 21 τόσους τίτλους ἔργων του Νικολαΐ Μπερντιάεφ στὰ Ἑλληνικά. Δίνουμε κάποια ἐνδεικτικὰ μόνον παραδείγματα: *Πνεῦμα καὶ ἐλευθερία*, *Δοκίμιον Χριστιανικῆς Φιλοσοφίας*, μτφρ. μητρο. Σάμου Εἰρηναίου,

παλαιότερα ὁ λόγος τοῦ Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, μὲ ἐκεῖνο τὸ ἀνεπανάληπτο κεφάλαιο γιὰ τὸν Μεγάλον Ἱεροεξεταστή, στὸ βιβλίον του «Ἀδελφοὶ Καραμαζώφ».

Ἐκεῖνο ποὺ πρωτίστως διακρίνει τὸν κόσμον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἀπὸ αὐτὸν τῆς Δύσεως εἶναι ἡ δυναμικὴ παρουσία τοῦ ἱεροῦ. Στὸν ἀνίερον πολιτισμὸν τῆς Δύσεως καὶ στὸ κοσμικὸ καὶ καταστροφικὸ καὶ δαιμονικὸ πνεῦμα ποὺ τὴ διακρίνει καὶ διαπερνᾷ —ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστής στὴ Σεβίλλη τῆς Ἰσπανίας σ' αὐτὸ τὸ δαιμονικὸ πνεῦμα τελεῖ καὶ θητεύει— ἡ Νεοελληνικὴ καὶ Ὁρθόδοξη σκέψη καταθέτει τὸν τόπον τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ὅλα πλέον ἀγιάζονται.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀλλοτρίωση καὶ τὴν δεσπόζουσα θεματικὴ τῆς ἀποξένωσης τῆς Δύσεως, εἶναι ἡ οἰκείωση³⁴ καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἄλλου, ὅπου ὅλοι συγ-χωροῦμε στὸν τόπον τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι καὶ στὰ κινήματα διασφάλισης καὶ μαχητικῆς ἐν πολλοῖς διεκδίκησης τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ποὺ ἡ Δύση διακηρύσσει, ἀντιτάσσουμε τὴ συγχωρητικότητά καὶ τὴν ἐν Χριστῶ δικαιοσύνη. Μὲ τὴ θέση πῶς τὸ κοινωνικὸ ζήτημα μόνον ἐν Χριστῶ μποροῦμε νὰ τὸ διαχειριστοῦμε.

Σκέφτομαι τὸν κόσμον τῆς λησμονημένης Τουρκοκρατίας, τοὺς Γέροντες ποὺ ἀγίασαν μακρὰν τῆς φλυαρίας τῶν κοσμικῶν γνώσεων, τὶς μητέρες ἐκεῖνες τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας, ποὺ κράτησαν τὴν ἀλήθεια τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς τρόπο ζωῆς καὶ ἀγίασαν.³⁵ Καὶ σκέφτομαι, ἐδῶ στὴν Κύπρον, κάποια συγκλονιστικὰ παραδείγματα ἀγιασμοῦ, μέσα ἀπὸ τὴν λαϊκὴ εὐσέβεια καὶ εὐλάβεια. Στὸν τόπον τοῦ ἀγιασμοῦ ἀποβλέπει τελικὰ ἡ παιδεία καὶ ὁ τρόπος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

Ἀθῆναι 1952. *Ἀλήθεια καὶ Ἀποκάλυψη*, εἰσαγωγή, μτφρ., σχόλια, Χρήστου Μαλεβίτση, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα, 1967. *Πνεῦμα καὶ πραγματικότητα*, μτφρ. Ἀντιγόνη Χατζηθεοδώρου, ἐκδ. Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθῆναι 1968. *Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφσκι*, μτφρ. Νικ. Ματσούκας, ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1972. *Τὸ πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύγχρονο κόσμον*, μτφρ. Εὐτ. Γιούλτση, ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1980. *Πέντε στοχασμοὶ περὶ ὑπάρξεως*, μτφρ. Β. Τριανταφύλλου - Σωτήρης Γουνελάς, ἐκδ. Κοινότητα, Ἀθήνα, 1983. *Δοκίμιον ἐσχατολογικῆς μεταφυσικῆς*, μτφρ. Χρ. Μαλεβίτση, ἐκδ. Imago, Ἀθήνα, 1984. *Ἡ μοῖρα τῆς κουλτούρας*, ἐκδ. Εὐθύνη, 1992. *Γιὰ τὴν ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἀπαξία τῶν χριστιανῶν*, μτφρ. Χρῆστος Καραγιώργος, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 2007.

³⁴ Βλ. ἐνδεικτικὰ, Κώστα Π. Μιχαηλίδη, *Οἰκείωση καὶ Ἀλλοτρίωση*, Ἀστήρ, Ἀθήνα 1984, καὶ Ἰωάννου Κουτσάκου, *Ἡ ἀποξένωση στὴ Δυτικὴ σκέψη*, Ταμασός, Λευκωσία 1980.

³⁵ Βλ. ἐνδεικτικὰ παραδείγματα λαϊκῆς εὐσέβειας, εὐλάβειας καὶ ἀγιασμοῦ, σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ κείμενα τοῦ Μητροπολίτη Μόρφου Νεοφύτου, στὸ περιοδικὸ «Ἀκτὴ» τ. 102, τ. 104, τ. 108 κ.ἄ. καὶ στὴν ἴστοσελίδα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μόρφου, immorfou.org.cy

Στὸν μηδενισμό τῆς Δύσεως ἢ Ἀνατολῆ ἀντιτάσσει τὸν τόπο τοῦ φωτός, καθὼς τὸ μηδὲν εἶναι ἀνόητο, μὴ νοητό, ἀκατανόητο, δηλαδή, ὅπως πρῶτος μᾶς ὑπέδειξε ὁ Παρμενίδης.³⁶ Οἱ ἀποκρίσεις τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς εἶναι ἐκεῖνες πού θὰ μᾶς διασώσουν στὸν τόπο τῆς ἱστορίας. Γιατὶ παραπέμπουν στὸν τόπο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἰερότητας καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ. Γί' αὐτὸ καὶ ζητούμενο τῆς παιδείας παραμένει ἐντέλει ὁ ἁγιασμός³⁷ καὶ ἡ χάρις Χριστοῦ. «Ψυχὴ καὶ Χριστὸς σᾶς χρειάζεται», μᾶς ὑποδεικνύει ὁ ἅγιος τῶν σκλάβων, ὁ πατρο-Κοσμᾶς, μεσοῦσης τῆς Τουρκοκρατίας.³⁸ Νά, ἡ Φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση. Κι ὁ Παπαδιαμάντης δηλώνει: «Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε, νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν, καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια Ἑλληνικὰ ἤθη.» («Λαμπριάτικος Ψάλτης»),³⁹ καυτηριάζοντας τὴ νεοελληνικὴ ἀλλοτρίωση πού εἰσήγαγαν οἱ Δυτικότεροιοι λόγιοι τῆς ἐποχῆς του. Ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα.

Σκέφτομαι πὼς ἡ Δυτικὴ σκέψη, ἐπιχειρώντας νὰ ἀναχθεῖ στὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ, ἀγνοώντας καὶ μηδενίζοντας τὸ Βυζάντιο⁴⁰, ὁδηγήθηκε σὲ

³⁶ Στὸν Παρμενίδη τὸ εἶναι ταυτίζεται μὲ τὸ Νοεῖν. Σημειώνουμε πὼς ἡ ἀρχαϊκὴ ὄντολογία ἀπορρίπτει τελεσιδικὰ τὸ μηδὲν, πού εἶναι ἀκατανόητο, καὶ καταφάσκει καὶ ὀρίζει τὸ εἶναι, ὡς τὸ μόνο νοητό. Βλ. Παρμενίδη, Περὶ Φύσεως: «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι... οὐ γὰρ φατὸν οὐδὲ νοητὸν ἔστιν ὅπως οὐκ ἔστι.» Περισσότερα, Δὲς καὶ Γιάννη Τζαβάρα, *Τὸ ποίημα τοῦ Παρμενίδη*, Δόμος, Ἀθήνα 1980.

³⁷ Τοῦτο, ἄλλωστε μᾶς ὑποδεικνύει καὶ ὁ Κύριος: Βλ. Πέτρου Α', Κεφ. 1, 13 - 16, «Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίζατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τέκνα ὑπακοῆς μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε, διότι γέγραπται· ἅγιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.»

³⁸ Διδαχαί: «Τοῦτο σᾶς λέγω καὶ σᾶς παραγγέλω· κἂν ὁ οὐρανὸς νὰ κατεβῆ κάτω, κἂν ἡ γῆ νὰ ἀνεβῆ ἐπάνω, κἂν ὁλος ὁ κόσμος νὰ χαλάσῃ, σήμερον, αὔριον, νὰ μὴ σᾶς μέλλῃ τί ἔχει νὰ κάμῃ ὁ Θεός. Τὸ κορμί σας ἄς τὸ καύσουν, ἄς τὸ τηγανίσουν· τὰ πράγματά σας ἄς σᾶς τὰ πάρουν· μὴ σᾶς μέλλῃ δώσατέ τα· δὲν εἶνε ἰδικά σας. Ψυχὴ καὶ Χριστὸς σᾶς χρειάζονται. Αὐτὰ τὰ δυὸ ὁλος ὁ κόσμος νὰ πέσῃ, δὲν ἠμπορεῖ νὰ σᾶς τὰ πάρῃ, ἐκτὸς καὶ τὰ δώσετε μὲ τὸ θέλημά σας. Αὐτὰ τὰ δυὸ νὰ τὰ φυλάγετε, νὰ μὴ τὰ χάσετε. »

³⁹ Ἀπαντα, Β', 515-517.

⁴⁰ εἶναι σημαντικό νὰ ἀναζητήσουμε τὴν πρόταση ἀλήθειας καὶ ζωῆς τοῦ Βυζαντίου γιὰ μιὰ ἐν Χριστῷ παιδεία. Γιὰ τὸ Βυζάντιο, βλ. μεταξὺ ἄλλων, Ν. Η. Baynes - Η. St. L. B. Moss, *Βυζάντιο, Εἰσαγωγή στὸν Βυζαντινὸ Πολιτισμὸ*, ἐκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1996. εἶναι, ἀκόμα, τὸ μνημειώδες ἔργο τοῦ Στῆβεν Ράνσιμαν, *Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς*, (βλ. μτφρ. Δέσποινα Δετζώρτζη, ἐκδ. Γαλαξίας-Ερμείας). Βλ., ἀκόμα, Φώτη Κόντογλου «Τὸ ἀληθινὸ Βυζάντιο. Ἡ ἀρχοντικὴ καὶ βασιλικὴ πολιτεία», *Μυστικὰ Ἄνθη*, Ἀθήνα 1992,

φοβερὰ ἀδιέξοδα, ἀνατρέποντας καὶ ἀντιστρέφοντας, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ βαθύτερου νοήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι, ὁ Ἡρακλείτιος Λόγος, ὡς συστατικὸ καὶ θεμελιῶδες στοιχεῖο τῆς ἀληθείας, καθίσταται στὴ Δύση *ratio*, δηλαδή λογοκρατία καὶ ἀποθέωση τοῦ νοεῖν. Ὁ κόσμος, ἀπὸ μέγεθος ἱερὸ ἀγιασμοῦ, ἐκπίπτει σὲ χρηστικὸ ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης. Ἔτσι ἔχουμε καὶ ἐκεῖνο τὸν κυρίαρχο «ὠφελιμιστικὸ θετικισμό»,⁴¹ πὺν ὁδήγησε στὸν «Πραγματισμὸ»⁴² καὶ στὸν Μαρξισμό, μὲ τὴν ἀντιστροφή του, πὺν εἶναι ὁ καπιταλισμὸς ἢ ἡ κεφαλαιοκρατία. Χρησιμοθηρικὴ εἶναι καὶ γιὰ τοῦτο ὅλη ἡ ἐκπαίδευση τῶν νέων μας, πὺν ἐξέπεσε στὸν *homo economicus*. Στὴν παντοδυναμία μιᾶς χρησιμοθηρικῆς ἠθικῆς, πὺν συντρίβει τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι πιά ἡ «Παρακμὴ τῆς Δύσεως», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Σπέγκλερ⁴³ καὶ ὁ «Μονοδιάστατος ἄνθρωπος», γιὰ

δ' ἔκδοση, Αστήρ, ὅπως καὶ τὸ κείμενό του τοῦ 1963: «Τὸ Ἅγιον Ὄρος κ' οἱ γιορτές του», τοῦ κ. Φώτη Κόντογλου, ἄρθρο στὴν Ἐλευθερία, 30-6-1963: «Τὸ ἀγιασμένον Βυζάντιο ἔζησε χίλια χρόνια, ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο ἴσαμε τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Παλαιολόγο, καὶ δὲν πέθανε εἰρηνικά, παρὰ θανατώθηκε ἀπὸ ἓνα ἄγριον γένος πὺν ἦρθε ἀπὸ τὴ βαθειὰ Ἀσία... Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πὺν χάνεται τὸ χωματένιο κορμί, μὰ ἡ ἀθάνατη ψυχὴ δὲν πεθαίνει μαζί του, ἀλλὰ ζῆ στὸν αἰῶνα, ἔτσι κ' ἡ ψυχὴ τοῦ Βυζαντίου δὲν χάθηκε μαζί μὲ τὸ βασιλεῖο, ἀλλὰ ἔζησε ὕστερ' ἀπὸ τὸ πάρισμο τῆς Πόλης, καὶ ζῆ ἀκόμα ἴσαμε σήμερα. Κι' αὐτὸ ἔγινε ἐπειδὴ τὸ Βυζάντιο εἶχε «ψυχὴν ζῶσαν», ἐνῶ ἄλλα βασιλεία δὲν ἔχουνε ψυχὴ ἀθάνατη, καὶ γι' αὐτὸ πεθαίνουνε μία γιὰ πάντα, ἀφήνοντας πίσω τοὺς κάποια συντρίμμια βουβὰ κ' ἄψυχα, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι πὺν τὰ εἶχανε συστήσει ἦτανε μόνο ὕλη, χωρὶς πνεῦμα, καὶ τὰ δημιουργήματά τους ἀποβλέπανε μοναχὰ στίς ὑλικές ἀνάγκες τ' ἀνθρώπου. Ἡ πόλη πάρθηκε καὶ χάλασε στὰ 1453, μὰ ἡ ἀθάνατη ψυχὴ της, πὺν γέμιζε τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ὡς τὴ Δύση, στάθηκε ἀπέθαντη κ' ἀγέραστη, ἐπειδὴ ἦτανε ἡ ἀγιασμένη κιβωτὸς τοῦ Χριστοῦ πὺν εἶπε: "Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτείνει", καὶ "Τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ ζωοποιῶν, ἢ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν..."» enoria.blogspot.com

⁴¹ Γιὰ τὸν «ὠφελιμιστικὸ θετικισμό», βλ. Χρήστος Γιανναρᾶς *Σχεδιάγραμμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία α'*, Δόμος, Ἀθήνα 1980, σ. 145- 146. Ὁ Χρήστος Γιανναρᾶς, προσεγγίζοντας τὴ σκέψη τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ κωδικοποιώντας τοὺς ἄξονες τοῦ Δυτικοῦ πνεύματος, στέκεται στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, καθὼς καὶ σὲ «παραδείγματα νομικοῦ φορμαλισμοῦ, ἀπολυτοποιημένης νοσηριάρχιας καὶ ὠφελιμιστικοῦ θετικισμοῦ σὲ κάθε πτυχὴ τῆς σκέψης τοῦ Αὐγουστίνου», στοιχεῖα πὺν χαρακτηρίζουν καὶ σφραγίζουν, κατὰ τρόπο καθοριστικὸ, τὸν Δυτικὸ πολιτισμὸ, ὡς τρόπο καὶ πρόταση ζωῆς. ...»

⁴² Γιὰ τὸν Πραγματισμὸ καὶ τὴ συνακόλουθη χρησιμοθηρία. Βλ. ἐνδεικτικά, William James, Ὁ Πραγματισμὸς, ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα, χ.χ., σ. 185: «Συνοψίζοντας, λοιπόν, ὅλα τὰ παραπάνω, λέω: ἀληθινὸ εἶναι ἐκεῖνο πὺν εἶναι ἀπλῶς ὠφέλιμο στὴ σκέψη μας, ὅπως ὀρθὸ εἶναι ἀπλῶς ἐκεῖνο πὺν εἶναι ὠφέλιμο στὴν συμπεριφορὰ μας.»

⁴³ Βλ. Oswald Spengler, *Ἡ παρακμὴ τῆς Δύσης, Περιγράμματα μιᾶς μορφολογίας τῆς παγκόσμιας ἱστορίας: Μορφή καὶ πραγματικότητα, μετάφραση: Λευτέρης Ἀναγνώστου, Τυπωθήτω, 2003. σσ. 597: «Ὁ ὑπότιτλος τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ Σπένγκλερ, "Μορφολογία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας", εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς "Παρακμῆς τῆς Δύσης", πὺν ἀνάγεται στὸν Γκαίτε καὶ τὸν Νίτσε.» Βλ. καὶ ὅσα δηλώνει ὁ Κίρκεγκωρ, ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ὑπαρξισμοῦ: «Μέσα ἀπὸ τὸ δραματικὸ φιλοσοφικὸ λόγο τοῦ Soren Kierkegaard θὰ τεθεῖ,*

να πᾶμε στὸν Μαρκουῆζε,⁴⁴ ποὺ μίλησαν γι' αὐτὴ τὴν καθολικὴ φθορὰ καὶ τὴ συντριβὴ τοῦ Δυτικοῦ, οἰκουμενικοῦ, πλέον, ἀνθρώπου.

Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς λόγος γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ἡ ἀναφορικότητά του σ' αὐτόν, καθίσταται κίνημα. Εἶναι τὸ κίνημα τοῦ «Ἀνθρωπισμοῦ», μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου καὶ τῆς ἀτομικότητας, ἀντὶ τοῦ προσώπου, ἀπὸ τὴν ὁποία πάσχει ὁ Δυτικὸς ἄνθρωπος, ὅπου πιά «ἡ κόλαση μας εἶναι οἱ ἄλλοι», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε στὸν 20ὸ αἰῶνα τὸν Σάρτρ.⁴⁵ Ἀδυναμία, λοιπόν, κοινωνίας καὶ ἀγάπης, εὐτελισμὸς καὶ συντριβὴ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, ὅπου πρόσωπον εἶναι ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀτομικότητάς μας καὶ ἡ κοινωνία καὶ ἡ διάνοιξη πρὸς τὸν πλησίον.

Εἶναι πλέον καὶ τὰ ζητούμενα τῆς νεότερης ἀγωγῆς, ποὺ ἐξέπεσε στὸν τόπο τοῦ ἀνιέρου. Καὶ στὴ συντριβὴ τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ἄλογης βίας, ποὺ ἀδυνατοῦμε νὰ διαχειριστοῦμε καὶ ποὺ τὰ παρακολουθοῦμε ἀμήχανοι. Δὲν εἶναι, λοιπόν, τυχαῖο ποὺ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Παιδεία ἐξαντλεῖται στὸν τόπο τῆς Οἰκονομίας. Ἐρήμην τῆς ἀγάπης. Μακρὰν τοῦ ἁγιασμοῦ. Αὐτὰ μᾶς κατέθεσε ἡ Συνθήκη τῆς Λισσαβῶνος μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ 21ου αἰῶνος, τὸν Μάιο τοῦ 2000: «Νὰ γίνεῖ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις ἡ ἀνταγωνιστικότερη καὶ δυναμικότερη οἰκονομία τῆς γνώσης ἀνὰ τὴν ὑφήλιο, ἱκανὴ γιὰ βιώσιμη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη μὲ περισσότερες καὶ καλύτερες θέσεις ἐργασίας καὶ μὲ μεγαλύτερη κοινωνικὴ συνοχή.»⁴⁶

κατὰ τρόπο πλέον ριζικὸ ἢ θεμελιακὴ ἄρνηση ἑνὸς ἀδιέξοδου φιλοσοφικοῦ συστήματος, ποὺ ἐξαφανίζει, μέσα ἀπὸ τοὺς ἀλλοτριωτικούς του μηχανισμούς, τὸν ἄνθρωπο, ὡς παρουσία μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη μέσα στὸν κόσμο.» (Νίκου Ὁρφανίδη, *Δοκιμὴ γιὰ Φιλοσοφικὴ Στοιχείωση*, Δωδώνη, Ἀθήνα 1987, σσ. 86 - 87). Τὴν ἀγωνία του καὶ τὸ σπαραγμὸ του ἐκφράζει τὸν ἴδιο καιρὸ καὶ ὁ Νίτσε. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, μιὰ ὀλόκληρη σειρὰ ἀπὸ στοχαστὲς καὶ διανοητὲς τοῦ 20οῦ κυρίως αἰῶνος καταθέτουν τὴν ἀγωνία τους γιὰ τὸ τέλος τῆς Δύσεως, ὅπως ἀργότερα, στὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὁ Μαρκουῆζε ἢ ὁ Μάρτιν Μπουμπρε. Γιὰ τὴ Φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος, βλ. καὶ I. N. Θεοδωρακόπουλου, *Τὰ Σύγχρονα φιλοσοφικὰ ρεύματα*, Ἀθήνα 1966.

⁴⁴ Βλ. σχετικὰ Herbert Marcuse, *Ὁ Μονοδιάστατος ἄνθρωπος*, μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης, Ἐκδ. Παπαζῆση, 1971.

⁴⁵ Κατὰ τὸν Σάρτρ ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος εἶναι νὰ καταστρεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀντικείμενο. Νὰ χάσει τὴν ὑποκειμενικότητά του. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ βλέμμα τοῦ ἄλλου μᾶς συνθλίβει, μᾶς μηδενίζει, καθὼς μᾶς ἀντικειμενοποιεῖ. Κι ὁ ἄλλος πιά εἶναι «ἡ κόλασή μας.» Βλ. τὸ συγκλονιστικὸ βιβλίον του *Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴδέν*. Ἑλληνικὴ ἔκδοσις, *Jean-Paul Sartre Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴδέν*, *Δοκίμιο φαινομενολογικῆς ὄντολογίας*, εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια Κωστῆς Παπαγιώργης, ἐκδόσεις Παπαζῆση, Ἀθήνα.

⁴⁶ Βλ. καὶ στὸν ἠλεκτρονικὸ τόπο blogs.sch.gr, ὅσα περιγράφει ὁ Σ. Μπουζάκης, ὅπως καὶ σὲ σχετικὰ κείμενα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου.

Μιά Νεοελληνική Φιλοσοφία και Παιδεία, συνέχεια και ανάδειξη του κόσμου και του τρόπου τῆς καθ' ἡμᾶς Ανατολῆς, πιστεύω πὼς θὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν ὑπέρβαση τῶν ἀδιεξόδων τῆς δυτικότερης ζωῆς μας καὶ τῆς κρίσης τῆς Παιδείας τὴν ὁποία βιώνουμε, ὡς μιὰ κατάσταση πτώσης καὶ παγίδευσης σὲ μιὰ στεγνὴ καὶ στενόχωρη χρησιμοθηρικὴ πρόσληψη τῶν πάντων.

ΝΙΚΟΣ ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ